

Становлення суду присяжних

в Україні: від конституційного принципу до процесуальної регламентації

Н. М. Ахтирська

кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В умовах реформування судової влади актуальним є питання про впровадження суду присяжних. Перед ученими та практиками постало завдання створення належного наукового та методичного забезпечення пізнання істини судом присяжним, яке є відмінним від існуючої практики.

Ключові слова: суд присяжних, права та обов'язки присяжного, голосування в суді присяжних.

В условиях реформирования судебной системы актуальным является вопрос о внедрении суда присяжных. Перед учеными и практиками поставлена задача создания надлежащего научного и методического обеспечения познания истины судом присяжных, которое является отличным от существующей практики.

Ключевые слова: суд присяжных, права и обязанности присяжного, голосование в суде присяжных.

In conditions of reforming the judicial power the question of implementation of trial by the country is very relevant. Scientists and experts should create a proper scientific and methodical ware perception the truth by trial by the country, which is different with exist practice.

Keywords: trial by the country, rights and responsibilities of jury, jury voting.

Концепцією вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затвердженої Указом Президента України від 10 травня 2006 р., передбачено, що інститут народних засідателів у здійсненні судочинства потребує процесуального оформлення. Для правильного і максимально справедливого вирішення певних справ важливими є не тільки юридичні знання суддів, але й життєвий досвід та моральність народних засідателів.

Діяльність суду присяжних необхідно врегулювати законодавчо, передбачивши його використання лише в окремих категоріях кримінальних справ. Обвинувачений повинен мати право вибирати: його справу розглядатиме суд присяжних чи колегія професійних суддів? Функції присяжних мають бути відокремлені від функцій професійного судді. Присяжні вирішують у своєму вердикті лише питання юридичного факту, а професійний суддя на основі вердикту присяжних і норм кримінального права постановляє вирок [1].

Суд присяжних як інститут правосуддя, що відповідає вимогам прозорості, демократичності, гласності та безпосередньої участі народу в судочинстві, досліджувався вченими та практиками. Вагомий внесок у розвиток його теоретичних і практичних основ внесли російські та українські правознавці А. Ф. Коні, М. С. Строгович, Ю. М. Грошевий, В. Т. Маляренко та ін. Незважаючи на це, чимало істотних проблем у правовій регламентації діяльності суду присяжних виявилось під час прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України), вирішення яких має і теоретичне, і практичне значення.

На думку відомого російського адвоката А. Ф. Коні, «суд присяжних заслуговує особливого вивчення саме з точки зору моральних засад, які в нього вкладені та за до-

помогою яких він і здійснюється. Масштаби існування суду присяжних то звужуються, то розширюються, можна сказати, що в одній лише Англії на нього дивляться як на дещо неминуче та органічно поєднане з усім суспільним ладом. Саме таке становище цієї форми суду свідчить про те, як глибоко та чуттєво торкається вона життя, одночасно слугуючи одним з її регуляторів та правдивим її відображенням. Ліквідація суду присяжних у важливих справах та передача його функцій коронним судам задовольняє боязливі побажання зовнішнього та формального одноманіття, зазвичай відмежовує суд від життя та створює для нього «заповідну область», від якої віє холодом та затхлістю рутини [2, с. 192].

У сучасних умовах реформування судової системи, завданням якої є підвищення рівня довіри суспільства до третьої гілки влади, актуальною стала тема діяльності суду присяжних. Яким має бути суд присяжних? Чи справдяться сподівання на поліпшення якості судівництва? У чому полягає особливість судового пізнання присяжними? На ці питання намагаються знайти відповідь і практики, і науковці.

На думку Р. В. Дорогіна, взаємодія суспільства та державної влади у сфері правосуддя є визначальною проблемою для права, оскільки в теперішній час спостерігається тенденція, пов'язана зі зміною ролі населення у функціонуванні публічної влади [3, с. 1]. Певною мірою можна погодитися з позицією автора, але, на нашу думку, доцільно зазначити, що участь населення у правосудді у формі народних засідателів або присяжних є механізмом стримувань та противаг, що унеможливають свавілля та корупцію, є формою громадянського контролю за дотриманням прав та свобод громадян, що у свою чергу створює умови для побудови громадянського суспільства та правової держави.

Відповідно до статті 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюєть-

ся виключно судами. Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних [4]. Тривалий час конституційне положення щодо здійснення судочинства судом присяжних залишалось декларативним та предметом наукових дискусій. Відповідь на полеміку науковців і практиків дав прийнятий Закон України «Про судоустрій і статус судів» від 7 липня 2010 р., яким у ст. 63 визначено, що присяжними визнаються громадяни України, які у випадках, передбачених процесуальним законом, залучаються до здійснення правосуддя, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя [5]. Таким чином, на законодавчому рівні був закріплений суд присяжних. У кримінальному судочинстві України участь присяжних не передбачалась, у процесі судового пізнання брали участь народні засідателі. Так, у частині 3 статті 17 КПК України зазначалося, що кримінальні справи про злочини, за які законом передбачена можливість призначення покарання у виді довічного позбавлення волі, у суді першої інстанції розглядаються судом у складі двох суддів і трьох народних засідателів, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді [6]. Відповідно до звіту судів першої інстанції про розгляд справ у порядку кримінального судочинства у 2010 р. упродовж року за участю народних засідателів було розглянуто 688 кримінальних справ [7]. Однак Законом України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо участі народних засідателів» від 19 травня 2011 р. інститут народних засідателів у кримінальному судочинстві був ліквідований, при цьому впроваджений інший механізм колегіального розгляду кримінальних справ. Так, частиною 2 статті 17 КПК України регламентовано, що кримінальні справи про злочини, за які законом передбачено покарання у виді позбавлення

волі на строк більше десяти років, розглядаються в суді першої інстанції колегіально судом у складі трьох осіб, якщо підсудний заявив клопотання про такий розгляд, а про злочини, за які законом передбачена можливість призначення покарання у виді довічного позбавлення волі, – у складі трьох осіб незалежно від наявності клопотання підсудного про такий розгляд [8].

На думку народного депутата В. П. Пилипенка, таке рішення є вкрай необхідним, оскільки у зв'язку з тим, що чинний КПК України був прийнятий ще у 1960 р., велика кількість його положень безнадійно застаріли, є неефективними і такими, що не відповідають сучасним стандартам кримінального судочинства [9].

До таких інститутів кримінального процесу, які фактично є рудиментами радянської правової системи, яка вже давно втратила свою актуальність, належить інститут народних засідателів. Його існування сьогодні викликає безліч ускладнень у правозастосуванні. Оскільки достатня кількість осіб, що бажають виконувати функції народних засідателів, відсутня, їх залучення стало проблемою суддів, які фактично змушені вмовляти осіб брати участь у розгляді справ, і вдається це їм переважно за рахунок особистих контактів.

Такий стан речей призводить до зниження оперативності правосуддя, оскільки судді постійно змушені відкладати судовий розгляд, який не може розпочатися або продовжитися без участі народних засідателів. Крім того, більшість правників вважають, що участь народних засідателів у суді фактично є лише формальністю і суттєвого впливу, крім збільшення строків розгляду, на процес та результат вирішення справ не має.

На сумнівну роль народних засідателів у забезпеченні належного рівня здійснення правосуддя з огляду на малоуспішну історію їх застосування вказують і міжнародні експерти. Скасування інституту на-

родних засідателів у кримінальному судочинстві не суперечить Конституції України, у якій передбачена можливість участі громадян у здійсненні правосуддя через народних засідателів, оскільки вони можуть реалізувати це право шляхом участі в цивільному процесі, який передбачає таку можливість.

Варто погодитись з позицією законодавця, оскільки за даними Державної судової адміністрації України в 2010 р. загальна кількість кримінальних справ, розгляд яких відкладався, становить 138 735. Причинами визначено таке: нездійснення доставки до суду підсудного, який перебуває під вартою, – 1464 справи; неявка підсудного – 4 941 справа; хвороба підсудного – 767 справ; неявка прокурора – 539 справ; неявка захисника – 1880 справ; неявка свідків, потерпілих – 7278 справ; неявка інших учасників процесу (у тому числі народних засідателів) – 582 справи [7]. Оскільки участь народних засідателів передбачалась у справах, за якими підсудні перебувають під вартою, то відкладення слухання тягне за собою порушення строків тримання під вартою.

Спираючись на власну судову практику, В. Т. Маляренко висловив свою оцінку з приводу якості судового пізнання судом за участю народних засідателів: «Кримінальне судочинство тривалий час здійснювалось професійним суддею за участю народних засідателів, і нагромаджено великий досвід здійснення кримінального судочинства за участю народних засідателів. Загалом він негативний» [10, с. 425]. Він аргументує це тим, що сьогодні, щоб установити факт винуватості чи невинуватості особи (наприклад, в ухиленні від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів), необхідно мати знання про велику кількість нормативних актів з питань оподаткування. Щоб сказати, винна чи не винна особа в порушенні ветеринарних правил, правил охорони праці тощо, треба

їх знати. У значній частині статей Кримінального кодексу України винність особи в тому чи іншому діянні пов'язується з порушенням відповідних нормативних актів. Що ж до особливостей пошуку істини, то окремі вчені вважають, що чим менше такий представник народу (присяжний) в судочинстві має юридичних знань, чим менше він обізнаний з конкретною справою, тим краще для правосуддя.

До недоліків методології судового пізнання представниками народу В. Т. Маляренко відносить, зокрема, психологічний аспект: «Холоднокровність і об'єктивність суддів, які мають хоч якийсь досвід розгляду судових справ і хоч невеликі, але гарантії незалежності, усе ж виглядають краще, ніж емоційне ставлення до всього, що відбувається, у пересічних громадян. Сприйняття ними обставин тієї або іншої справи з самого початку перебуває під тиском соціальних процесів у суспільстві» [10, с. 430].

Проголошення суду присяжних зумовлює потреба чіткої регламентації його діяльності в новому КПК України. Так, проект КПК України, поданий Президентом України, визначає, що суд присяжних утворюється при місцевому загальному суді першої інстанції. Обвинувачений у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі, під час підготовчого судового засідання має право заявити клопотання про розгляд кримінального провадження стосовно нього судом присяжних. Прокурор, суд зобов'язані роз'яснити обвинуваченому можливість та особливості такого провадження. При цьому письмове роз'яснення прокурора обвинуваченому про можливість, особливості та правові наслідки розгляду кримінального провадження судом присяжних додається до обвинувального акта і реєстру матеріалів досудового розслідування, які передаються до суду.

Після призначення судового розгляду судом присяжних головуючий відпо-

відно до ст. 385 проекту КПК України дає розпорядження секретарю судового засідання про виклик присяжних у кількості семи осіб, які визначаються автоматизованою системою документообігу суду з числа осіб, які внесені до списку присяжних.

Законодавець розмежував повноваження професійного судді та присяжних у процесі судового пізнання. Так, підготовче судове засідання відбувається за участю прокурора, обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника. У підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти такі рішення: 1) затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування; 2) закрити провадження у випадку встановлення підстав до цього; 3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам закону; 4) направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у разі встановлення непідсудності кримінального провадження; 5) призначити судовий розгляд.

З метою підготовки до судового розгляду суд визначає дату та місце проведення судового розгляду; з'ясовує у відкритому чи закритому судовому засіданні необхідно здійснювати судовий розгляд; з'ясовує питання про склад осіб, які братимуть участь у судовому розгляді; розглядає клопотання учасників судового провадження про здійснення судового виклику певних

осіб до суду для допиту та витребування певних речей чи документів; вчиняє інші дії для підготовки до судового розгляду.

Під час судового розгляду головуючий одноосібно вирішує всі питання, крім віднесених до компетенції присяжних. Під час судового розгляду присяжний має право: 1) брати участь у дослідженні всіх доказів, які мають значення для вирішення питань, що належать до компетенції присяжних; 2) через головуючого суддю ставити питання учасникам судового розгляду (головуючий має право уточнити питання, сформульоване присяжним); 3) робити письмові нотатки; 4) просити головуючого роз'яснити норми права, що стосуються кримінального провадження, не зрозумілі для нього поняття.

Присяжний має право брати участь у дослідженні всіх відомостей та доказів у судовому засіданні; робити нотатки під час судового засідання; з дозволу головуючого задавати питання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, які допитуються; просити головуючого роз'яснити норми закону, що підлягають застосуванню при вирішенні питань, юридичні терміни і поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів, ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа. Виконання обов'язків присяжного зобов'язує його також правдиво відповісти на запитання головуючого і учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе; додержуватись порядку в судовому засіданні і підкорятись розпорядженням головуючого; не відлучатись із залу судового засідання під час судового розгляду; не спілкуватись без до-

зволу головуючого з особами, що не входять до складу суду, стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються під час нього; не збирати відомості, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням; не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій і стали відомі присяжному у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Заборона на спілкування присяжних є моральним обов'язком, за порушення якого закон передбачає лише відсторонення від подальшої участі в судовому розгляді. Така регламентація не має стримуючої дії. Так, наприклад, як свідчить досвід інших країн, присяжний за законодавством Японії не має права поширювати інформацію, яка стала йому відома під час судового розгляду справи, до кінця життя під загрозою смертної кари. Законодавець України не конкретизує форму спілкування, яка може негативно вплинути на процес пізнання та вердикт присяжних. Окрім безпосереднього спілкування, може бути вербальний контакт за допомогою технічних засобів (телефон, електронна пошта, соціальні мережі тощо). Як свідчить досвід Великобританії, неврахування необхідності впровадження контролю за контактами присяжних у період виконання ними своїх обов'язків призводить до порушень принципів судочинства. Оперативний супровід розгляду справи, на думку Голови асоціації криміналістів Великобританії Роберта Кінча, дав змогу встановити порушення, які раніше були латентними, а тому бездоказовими. Так, у результаті впровадження контролю за контактами присяжних у складній справі було зафіксовано активне спілкування присяжного з підсудним по Facebook з метою корегування поведінки та відповідей підсудного для найбільш сприятливого результату. Присяжний постав перед судом. Цей

досвід варто враховувати для запобігання зазначеним порушенням.

Психологічним прийомом підготовки присяжного до виконання його обов'язків у сфері судочинства та сумлінного виконання обов'язків є приведення до присяги. Відповідно до статті 388 проекту КПК України після утворення колегії присяжних вони складають присягу такого змісту: «Присягаю виконувати свої обов'язки чесно і неупереджено, брати до уваги лише досліджені в суді докази, при вирішенні питань керуватись законом, своїм внутрішнім переконанням і совістю, як личить вільному громадянину і справедливій людині». Правильним, на нашу думку, є положення в новому проекті КПК України, згідно з яким текст присяги зачитує кожен присяжний, після чого підтверджує, що його права, обов'язки та компетенція йому зрозумілі. У знятому з розгляду постановою Верховної Ради України від 13 січня 2012 р. проекті передбачалось, що текст присяги зачитує головуючий, після чого кожний присяжний зобов'язаний заявити: «Присягаю».

На відміну від класичного суду присяжних, як передбачалось Концепцією, відповідно до ст. 391 проекту нарадою суду присяжних керує головуючий, який послідовно ставить на обговорення питання, передбачені ст. 368. Усі питання вирішуються простою більшістю голосів. При цьому головуючий голосує останнім. Спірним, на нашу думку, є виключення з засобів пізнання судом присяжних можливостей відновлення судового слідства для з'ясування додаткових питань, що було передбачено попереднім проектом у ст. 421.

На думку С. Комберянова, поки що складно сказати, чи приживеться у нас інститут присяжних засідателів і чи буде він ефективним, але, аналізуючи закордонну практику, можна припустити, що він, можливо, стане гарантією законності кримінального процесу [11].

Список використаної літератури

1. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затв. Указом Президента України від 10.05.2006 р. // Урядовий кур'єр від 24.05.2006 р. – № 95.
2. *Кони А. Ф.* Избранные произведения. Том первый. Статьи и заметки. Судебные речи. – М.: Госюриздат, 1959.
3. *Дорогин Р. В.* Суд присяжных в механизме реализации прав и обязанностей человека и гражданина в Российской Федерации. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2006.
4. Конституція України від 28.06.1996 р. – Електронний ресурс: <http://zakon.nau.ua>
5. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. // *Голос України* від 03.08.2010 р. – № 142.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Електронний ресурс: <http://zakon.nau.ua>
7. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку кримінального судочинства у 2010 р. – Електронний ресурс: www.court.gov.ua
8. Закон України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо участі народних засідателів» від 19 травня 2011 р. // *Голос України* від 11.06.2011 р. – № 106.
9. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» (щодо участі народних засідателів). – Електронний ресурс: www.rada.gov.ua
10. *Малярєнко В. Т.* Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: монографія. – К.: Юрінком Інтер, 2005.
11. *Комберянов С.* Суд присяжных на Украине // *Юридическая практика* от 19.08.2003 г. – № 33 (295).